

**QASHQADARYO VILOYATINI NOZOGEOGRAFIK JIHATDAN
RAYONLASHTIRISH MASALALARI**

Xujamova S.B.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining nozogeografik rayonlashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda viloyat hududida turli kasalliklarning tarqalishi, ularning tabiiy-geografik sharoit, ekologik omillar va ijtimoiy-iqtisodiy holatlar bilan bog'liqligi o'rgangan hamda hududning epidemik va endemik kasalliklar bo'yicha tibbiy-geografik tahlili olib borilib, mintaqadagi sog'liqni saqlash tizimini yaxshilash uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: rayonlashtirish, nozogeografik rayon, kasallik turlari, iqlim omillari, ekologik ta'sirlar, profilaktika.

**ISSUES OF NOZOGEOGRAPHICAL ZONING OF THE
KASHKADARYA REGION**

Khujamova S.B.

Shahrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. This article analyzes the issues of nosogeographic zoning of the Kashkadarya region. The study studied the spread of various diseases in the region, their relationship with natural and geographical conditions, environmental factors and socio-economic conditions, and conducted a medical and geographical analysis of the region for epidemic and endemic diseases, and scientifically based recommendations were given to improve the health care system in the region.

Keywords: zoning, nosogeographical region, types of diseases, climatic factors, environmental impacts, prevention.

Nozogeografik rayonlashtirish inson salomatligiga ta'sir qiluvchi tabiiy va ijtimoiy muhit omillarini kompleks o'rganish orqali kasalliklarning hududiy tarqalishini ilmiy asosda tahlil qilish va tibbiy-geografik jihatdan rayonlashtirishni amalga oshirish jarayonidir. Nozogeografik rayonlashtirish inson salomatligiga ta'sir qiluvchi tabiiy, ekologik va ijtimoiy muhit omillarini kompleks tahlil qilish orqali kasalliklarning hududiy tarqalish qonuniyatlarini aniqlash, ularning rivojlanish dinamikasini o'rganish va mintaqaviy xususiyatlarga asoslangan holda sog'liqni saqlash tizimini optimallashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar majmuasidir. Ushbu yondashuv epidemiologiya, tibbiy geografiya, ekologiya, demografiya va ijtimoiy-gumanitar fanlar kesishmasida shakllanib, kasalliklarning tabiiy-geografik zonalar va antropogen omillar bilan bog'liqligini aniqlashga yordam beradi.

Nozogeografik rayonlashtirish jarayoni hududlarning tabiiy va antropogen sharoitlariga asoslangan holda, kasalliklarning hududiy taqsimoti, ularning kelib chiqish sabablari va rivojlanish tendensiyalarini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Tabiiy-geografik sharoitlar, jumladan, iqlim, relef, gidrologik holat, tuproq tarkibi va biometeorologik omillar kasalliklarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, tog'li hududlarda atmosferaning past bosimi va namligi yuqori bo'lishi yurak-qon tomir hamda nafas yo'llari kasalliklarining ko'payishiga sabab bo'lishi mumkin, pasttekislik va cho'l hududlarida esa issiq iqlim, suv tanqisligi va chang konsentratsiyasining yuqoriligi natijasida allergik va ichak infeksiyalari ko'proq uchraydi.

Shuningdek, ekologik holat va antropogen omillarning kasalliklarning tarqalishiga ta'siri tahlil qilinadi. Atmosfera, suv va tuproq ifloslanishi, sanoat chiqindilari, transport emissiyalari va qishloq xo'jaligida pestitsidlarning ko'p qo'llanilishi inson organizmiga zarar yetkazib, onkologik, endokrin va nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, og'ir metall va kimyoviy moddalar bilan ifloslangan hududlarda onkologik kasalliklar ko'proq uchrasa, qishloq xo'jalik hududlarida pestitsidlar ta'sirida allergik va toksik kasalliklar tarqalishi mumkin.

Nozogeografik rayonlashtirishning muhim jihatlaridan biri demografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni inobatga olishdir. Aholining zichligi, yashash sharoiti,

sanitariya-gigiyena talablari, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy rivojlanish darajasi va tibbiy xizmat ko'rsatish infratuzilmasining mavjudligi kasalliklarning tarqalishiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, shahar hududlarida stress, noto'g'ri ovqatlanish va harakatsiz turmush tarzi natijasida yurak-qon tomir kasalliklari ko'paygan bo'lsa, qishloq joylarida esa ichak infeksiyalari va parazitlar kasalliklari keng tarqalgan bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, nozogeografik rayonlashtirishda epidemiologik va statistik ma'lumotlarni tahlil qilish asosida kasalliklarning dinamikasi va prognozi ishlab chiqiladi. Kasalliklarning mavsumiy o'zgarishlari, ularning hududiy xarakteri, migratsiya jarayonlari bilan bog'liq omillar ham hisobga olinadi. Bu esa sog'liqni saqlash tizimining hududiy rejalashtirilishini takomillashtirish, profilaktik tadbirlarni optimallashtirish va tibbiy xizmatlarning hududiy taqsimotini samarali tashkil qilish imkonini beradi.

Shu tariqa, nozogeografik rayonlashtirish sog'liqni saqlash tizimi uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi, tibbiy-geografik sharoitlarni inobatga olgan holda kasalliklarning oldini olish va ularni samarali davolashga yo'naltirilgan hududiy sog'liqni saqlash strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi.

Nozogeografik rayonlashtirishning fundamental tamoyillaridan biri hududning tabiiy sharoitlarini tahlil qilishdir. Geografik joylashuv, relef, iqlim xususiyatlari, gidrologik sharoit va tuproq tarkibi kabi omillar kasalliklarning tarqalishiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, Qashqadaryo viloyatining tog'li hududlarida nafas yo'llari kasalliklari keng tarqalgan bo'lsa, cho'l va pasttekislik hududlarida esa yurak-qon tomir kasalliklari va ichak infeksiyalari ko'proq uchraydi.

Antropogen ta'sir natijasida vujudga kelgan ekologik muammolar aholi salomatligiga jiddiy xavf tug'diradi. Atmosferaning ifloslanishi, suv resurslarining sifati, yerlarning degradatsiyasi va kimyoviy moddalarning ko'payishi kabi faktorlar turli xil kasalliklarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Masalan, sanoat chiqindilari ko'p bo'lgan hududlarda nafas yo'llari kasalliklari, og'ir metallar bilan ifloslangan suv havzalari yaqinida esa jigar va buyrak kasalliklari ko'proq kuzatiladi.

Kasalliklarning tarqalishi aholi zichligi, urbanizatsiya darajasi, yashash sharoiti, sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilinishi kabi omillar bilan bevosita bog'liqdir. Shuningdek, aholi tarkibining yosh va gender xususiyatlari ham kasalliklarning turlariga ta'sir qiladi. Masalan, Qashqadaryoning qishloq hududlarida bolalar o'rtasida o'tkir respirator kasalliklarning yuqori darajada kuzatilishi, shahar hududlarida esa stress va noto'g'ri ovqatlanish sababli yurak-qon tomir kasalliklari ko'payishi demografik va epidemiologik omillarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Nozogeografik rayonlashtirishning eng muhim komponentlaridan biri kasalliklarning hududiy taqsimotini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilishdir. Kasalliklarning qayd etilish darajasi, ularning dinamikasi, mavsumiy va yillik o'zgarishlari, aholining tibbiy xizmatdan foydalanish darajasi kabi faktorlar tahlil qilinadi. Bunday tahlil asosida kasalliklarning hududiy xaritalari tuziladi va xavf omillari aniqlanadi.

Qashqadaryo viloyatining turli hududlari iqlim, geografik joylashuv, iqtisodiy va ekologik sharoitlar jihatidan farqlanadi, bu esa ularni turli nozogeografik tumanlarga ajratishni talab qiladi. Masalan, viloyatning tog'li hududlari (Kitob, Shahrisabz, Yakkabog') past harorat va namlikning yuqoriligi sababli revmatik kasalliklar va nafas yo'llari infeksiyalarining ko'proq uchrashiga olib keladi. Pasttekislik hududlarida (Qarshi, Kasbi, Nishon, Mirishkor, Muborak, Koson) esa suv tanqisligi va iqlimning quruqligi sababli ichak infeksiyalari, yurak-qon tomir va allergik kasalliklar keng tarqalgan.

Nozogeografik rayonlashtirish jarayonida har bir hududning tibbiy infratuzilmasi, aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifati va sanitariya-gigiyena holati e'tiborga olinishi kerak. Sog'liqni saqlash muassasalarining soni va ularning geografik joylashuvi, tibbiy xodimlar ta'minoti, zamonaviy diagnostika va davolash usullarining mavjudligi kasalliklarning oldini olish va ularni davolash samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Nozogeografik rayonlashtirishning yana bir muhim tamoyili – kasalliklarning tarqalish tendensiyalarini kuzatish va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan epidemiologik xavflarni prognozlashdir. Klimatologik o'zgarishlar, ekologik holatning

yomonlashuvi, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari sababli kasalliklarning tarqalish xaritasi o'zgarishi mumkin. Shu sababli, tizimli monitoring va prognozlash usullaridan foydalanish kelajakdagi sog'liqni saqlash strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tamoyillar asosida amalga oshirilgan nozogeografik rayonlashtirish tibbiyot va geografiya fanlarining uzviy bog'liqligini namoyon etadi hamda hududiy sog'liqni saqlash siyosatini takomillashtirish, profilaktik choralarni kuchaytirish va kasalliklarning oldini olishga qaratilgan kompleks yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Qashqadaryo viloyati hududining aksariyat qismini cho'l, adir, tog' mintaqalari tashkil etadi, bu esa iqlim sharoitining xilma-xilligiga va shu bilan bog'liq holda turli kasalliklarning hududiy taqsimotiga ta'sir ko'rsatadi. Mintaqada keskin kontinental iqlim hukm surib, yozi juda issiq va quruq, qishi esa nisbatan sovuq bo'lishi bilan ajralib turadi. Bunday tabiiy sharoitlar aholining salomatligiga, ayniqsa, iqlimga bog'liq kasalliklarning shakllanishiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda viloyatning turli hududlarida sog'liq muammolarining geografik taqsimoti, ularning vujudga kelish sabablarini o'rganish hamda profilaktik choralarni ishlab chiqish maqsad qilingan. Shu bilan birga, maqolada ekologik muhitning sog'liq uchun xavf tug'diruvchi jihatlari va tabiiy omillarning salomatlikka ta'siri ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, global iqlim o'zgarishlari va antropogen ta'sirlar fonida aholi orasida iqlimga bog'liq kasalliklarning ortib borayotgani kuzatilmoqda. Shu bois, ushbu mavzuni o'rganish nafaqat geografik, balki tibbiy, ekologik va iqtisodiy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo viloyatining tabiiy geografik xususiyatlari, kasalliklarning tarqalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Viloyatdagi tog', tog'oldi va cho'l hududlar har bir kasallikning intensivligi va tarqalish xususiyatlarining o'ziga xosligini belgilaydi. Qashqadaryo viloyatini nozogeografik jihatdan tog'li, tog'oldi va tekislik hududlari ga ajratish mumkin. Har bir rayon tabiiy-geografik sharoiti, ekologik omillari va turmush tarzi sababli kasalliklarning tarqalish xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Tog'li hududlar (Kitob, Shahrisabz, Yakkabog') sovuq va nam iqlimi, atmosferaning past bosimi tufayli nafas yo'llari, yurak-qon tomir va revmatik kasalliklar keng tarqalgan. Bundan tashqari, chorvachilik bilan bog'liq parazitar kasalliklar ham uchraydi. Tog' hududlarida sog'liqni saqlash infratuzilmasi zaif bo'lib, profilaktik choralarni kuchaytirish talab etiladi.

Tog'oldi hududlari (Dehqonobod, G'uzor, Qamashi, Chiroqchi, Ko'kdala) o'zgaruvchan iqlimi va qishloq xo'jaligining rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Bu hududda allergik kasalliklar, oshqozon-ichak va endokrin kasalliklar (yod tanqisligi tufayli bo'qoq) ko'p uchraydi. Shuningdek, havo va suv ifloslanishi sababli nafas yo'llari va yurak-qon tomir kasalliklari ham kuzatiladi.

Tekislik hududlari (Qarshi, Mirishkor, Nishon, Kasbi, Muborak, Koson) asosan quruq va issiq iqlimga ega bo'lib, ichak infeksiyalari, yurak-qon tomir kasalliklari va onkologik kasalliklar keng tarqalgan. Neft-gaz sanoati va suv tanqisligi bu hududning asosiy ekologik muammolari hisoblanadi.

Shunday qilib, har bir rayon o'ziga xos kasalliklar bilan tavsiflanib, profilaktika va tibbiy xizmatni hududiy xususiyatlarga moslashtirish zarur. Nozogeografik rayonlashtirish asosida sog'liqni saqlash strategiyalarini takomillashtirish va kasalliklarning oldini olish chora-tadbirlarini yanada samarali amalga oshirish mumkin. Qashqadaryo viloyatining tog'li, tog'oldi va tekislik rayonlari orasidagi farqlar kasalliklarning tarqalishida katta ahamiyatga ega bo'lib, har bir hudud uchun maxsus profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Tog'li hududlarda nafas yo'llari va yurak-qon tomir kasalliklariga e'tibor qaratish zarur bo'lsa, tog'oldi rayonlarida allergik va oshqozon-ichak kasalliklari profilaktikasi muhim ahamiyatga ega. Tekislik rayonlarida esa ichak infeksiyalarini kamaytirish, ekologik muammolarni bartaraf etish va yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olishga e'tibor qaratish lozim. Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatini nozogeografik rayonlashtirish sog'liqni saqlash tizimini hududiy jihatdan samarali tashkil qilishga, kasalliklarning oldini olish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga va profilaktik tadbirlarni rejalashtirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Комилова Н.Қ., Солиев А.С. Тиббиёт географияси. -Т.: Истиқлол, 2005. -162 с.
2. Комилова Н.Қ., Равшанов А, Муҳаммедова Н, Тиббиёт географияси ва глобал саломатлик. –Тошкент: Мумтоз сўз, 2018. – 322 б.
3. Равшанов А.Х. Нозогеографик вазиятнинг ҳудудий хусусиятлари (Самарқанд ва Навоий вилоятлари мисолида). Геогр. фан. фалс. док. ... дис. автореф. – Самарқанд, 2020. – 45 б
4. Тожиева З.Н. Ўзбекистон аҳолиси: ўсиши ва жойланиши (Монография). – Т.: «Fan va texnologiya», 2010. – 276 б.
5. Komilova N.Q. Tibbiyot geografiyasining nazariy va amaliy masalalari. Monografiya. - Toshkent, “Sharq”, 2016. 277 b.
6. World Health Organization (WHO). (2020). Global burden of digestive diseases. Geneva: WHO Press.
7. Khujamova Sanobar Boltaevna. (2023). Nozogeographic situation and factors influencing them // Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, Hosted online from Paris, France. 2 (4), P. 353-358.
8. Khujamova S.B. (2023). History of nosogeographical research and its scientific and theoretical issues // Электронное научно-практическое периодическое издание. Экономика и социум. №9 (112). С. 152-159.
10. Xujamova S.B. (2023). Xavfli kasalliklar va ularning geografiyasi // Zamonaviy geografiya: innovatsion rivojlanishining ilmiy-uslubiy asoslari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari (Urganch, 27-28-oktyabr). B. 219-222
11. Khujamova S.B. (2024). Geography of the spread of virus diseases in Uzbekistan and nozogeographic environment ways to improve // Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. International scientific-online conference. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14326687>
12. Xujamova S.B. (2024). Virusli kasalliklarning tarqalish geografiyasi va nozogeografik muhitni yaxshilash yo‘llari // Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14263769>